SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 5
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

Mujassam nuqsonli bolalarning rivojlanish xususiyatlari va ularga komleks psixologik – pedagogik yordam ko‘rsatish

Qilichova Lola

Logopediya ta’lim yo‘nalishi 512-26-guruh talabasi

Muzaffarova Xayitgul Nesibovna

Ilmiy rahbar, JDPU Maxsus pedagogika kafedrasi dotsenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada mujassam (murakkab) nuqsonli bolalarning rivojlanish xususiyatlari, ularning jismoniy, aqliy, sensor, nutqiy va ijtimoiy-emotsional rivojlanishida kuzatiladigan o‘ziga xos jihatlar yoritilgan. Shuningdek, bunday bolalarning ta’lim-tarbiya jarayonida duch keladigan qiyinchiliklari, ularning individual imkoniyatlarini aniqlash, korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarni tashkil etish hamda kompleks psixologik-pedagogik yordam ko‘rsatishning asosiy yo‘nalishlari tahlil qilingan. Maqolada oila, pedagog va turli soha mutaxassislarining o‘zaro hamkorligi, erta aralashuv, individual yondashuv va inklyuziv ta’limning ahamiyatiga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar

mujassam nuqson, murakkab nuqson, alohida ta’lim ehtiyojlari, maxsus pedagogika, psixologik yordam, korreksion ta’lim, inklyuziv ta’lim, individual rivojlanish, ijtimoiy moslashuv, reabilitatsiya, erta aralashuv.

Bugungi kunda maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri rivojlanishida turli xil nuqsonlari bo‘lgan bolalarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning ta’lim olish huquqini ta’minlash va jamiyatda munosib o‘rin egallashlariga ko‘maklashishdan iborat. Ayniqsa, bir vaqtning o‘zida bir nechta rivojlanish buzilishlari kuzatiladigan bolalar bilan ishlash alohida e’tibor, maxsus bilim, pedagogik mahorat va tizimli yondashuvni talab etadi.

Mujassam (murakkab) nuqsonli bolalar rivojlanishida ikki yoki undan ortiq buzilishlarning birgalikda namoyon bo‘lishi bilan tavsiflanadi. Bunda nuqsonlar bir-

biriga ta’sir ko‘rsatib, bolaning harakatlanishi, atrof-muhitni idrok etishi, nutqiy muloqoti, bilish faoliyati, o‘z-o‘ziga xizmat qilishi va ijtimoiy munosabatlariga turlicha ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday holatlarda bolaning rivojlanishidagi qiyinchiliklarni faqat bitta nuqson doirasida baholash yetarli bo‘lmaydi. Har bir bolaning imkoniyatlari va ehtiyojlari yaxlit holda o‘rganilishi zarur.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti hamda UNICEF tavsiyalarida rivojlanishida qiyinchiliklari bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlashda oila ishtiroki, erta aniqlash, muvofiqlashtirilgan xizmatlar va individual ehtiyojlarga asoslangan yordam muhimligi ta’kidlanadi.

1. Mujassam (murakkab) nuqson tushunchasi va uning mazmuni

Mujassam nuqson — bolada ikki yoki undan ortiq jismoniy, sensor, intellektual yoki boshqa rivojlanish buzilishlarining birgalikda mavjud bo‘lishidir. Bunday nuqsonlar bolaning rivojlanish jarayoniga alohida-alohida emas, balki o‘zaro ta’sir ko‘rsatgan holda ta’sir etishi mumkin.

Mujassam nuqsonlarga quyidagi holatlarni misol qilib keltirish mumkin:

– Eshitish va ko‘rish qobiliyatining birgalikda buzilishi.

– Aqliy rivojlanishdagi qiyinchiliklar va harakat-tayanch apparati buzilishlarining birgalikda uchrashi.

– Ko‘rish qobiliyatining buzilishi va nutq rivojlanishidagi muammolarning mavjudligi.

– Eshitish qobiliyatining pasayishi va intellektual rivojlanishdagi cheklanishlarning birgalikda namoyon bo‘lishi.

– Harakatlanishdagi buzilishlar, nutqiy qiyinchiliklar va bilish faoliyatidagi rivojlanish sustligining birgalikda kuzatilishi.

Shuni ta’kidlash kerakki, mujassam nuqsonli bolalarning barchasida bir xil rivojlanish ko‘rsatkichlari kuzatilmaydi. Nuqsonlarning turi, darajasi, kelib chiqish sababi, bolaning yoshi, sog‘lig‘i va ko‘rsatilayotgan yordam sifati uning rivojlanishiga turlicha ta’sir qiladi.

Shu bois bunday bolalarni faqat tibbiy tashxisiga qarab baholash emas, balki ularning mavjud qobiliyatlari, ehtiyojlari, kundalik hayotdagi mustaqilligi va ta’lim olish imkoniyatlarini ham hisobga olish muhimdir.

2. Mujassam nuqsonli bolalarning rivojlanish xususiyatlari

Mujassam nuqsonli bolalarning rivojlanishi murakkab va individual xususiyatga ega. Ularning rivojlanishida bir nechta asosiy yo‘nalishlarni ajratib ko‘rsatish mumkin.

2.1. Jismoniy va motor rivojlanish xususiyatlari

Bunday bolalarda yirik va mayda motorika rivojlanishida qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Ayrim bolalarda boshni tutish, o‘tirish, emaklash, yurish, qo‘l harakatlarini boshqarish kabi ko‘nikmalarning shakllanishi kechikadi.

Shuningdek, mushaklar tonusining o‘zgarishi, muvozanatni saqlashdagi qiyinchiliklar, harakatlar muvofiqligining buzilishi va mustaqil harakatlanish imkoniyatining cheklanishi uchrashi mumkin.

Ushbu holatlar bolaning o‘yin faoliyati, o‘quv jarayoni va kundalik hayotida mustaqil ishtirok etishiga ta’sir qiladi. Shu sababli jismoniy rivojlantirish, davolovchi jismoniy mashqlar va moslashtirilgan harakat faoliyatiga alohida e’tibor beriladi.

2.2. Bilish jarayonlarining rivojlanish xususiyatlari

Mujassam nuqsonli bolalarda idrok, diqqat, xotira, tafakkur va tasavvur jarayonlari turlicha namoyon bo‘ladi. Masalan, ko‘rish yoki eshitish qobiliyatining cheklanishi atrof-muhit haqidagi axborotni qabul qilish imkoniyatlariga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Natijada bola predmetlarning shakli, hajmi, rangi, tovushi va boshqa xususiyatlarini o‘rganishda qo‘shimcha yordamga ehtiyoj sezadi.

Ayrim bolalarda diqqatni uzoq vaqt bir faoliyatga jamlash, yangi ma’lumotni eslab qolish, o‘zlashtirilgan bilimlarni boshqa vaziyatlarda qo‘llash qiyinlashadi. Shu sababli ta’lim jarayonida ko‘rgazmalilik, takrorlash, amaliy mashqlar va bosqichma-bosqich o‘rgatish metodlaridan foydalanish samarali hisoblanadi.

2.3. Nutq va muloqot rivojlanishidagi xususiyatlar

Nutqiy rivojlanish mujassam nuqsonli bolalarda alohida e’tibor talab qiladigan yo‘nalishlardan biridir. Eshitish, ko‘rish, intellektual yoki harakat bilan bog‘liq buzilishlar bolaning muloqot qilish imkoniyatiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ayrim bolalar og‘zaki nutq orqali fikr bildirishda qiyinchilikka duch keladi. Boshqalari esa imo-ishora, yuz ifodasi, tana harakatlari, rasmlar, belgilar yoki maxsus aloqa vositalari yordamida muloqot qiladi.

Bunday vaziyatlarda bolaning faqat og‘zaki gapirish qobiliyatiga qarab uning tushunish darajasi haqida xulosa chiqarish noto‘g‘ri. Chunki bola og‘zaki javob bera olmasa ham, ma’lumotni tushunishi va o‘z fikrini boshqa usullar orqali ifodalashi mumkin.

Shuning uchun logopedik yordam, muqobil va qo‘shimcha kommunikatsiya vositalari, daktil alifbo yoki individual muloqot usullaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

2.4. Hissiy-irodaviy va psixologik rivojlanish xususiyatlari

Mujassam nuqsonli bolalarda o‘z ehtiyojlarini ifodalash, atrofdagilar bilan munosabat o‘rnatish va turli vaziyatlarga moslashishda qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Ayrim bolalarda o‘ziga ishonchsizlik, qo‘rquv, xavotir, tez charchash, asabiylashish yoki yangi muhitga moslashishdagi qiyinchiliklar uchraydi.

Bunday holatlar ko‘pincha bolaning ehtiyojlarini ifodalash imkoniyati cheklangani, atrof-muhitga moslashishdagi to‘siqlar yoki muvaffaqiyatsizlik tajribalari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Shu bois bolaga mehribon munosabatda bo‘lish, uning kichik yutuqlarini ham e’tirof etish, mustaqil qaror qabul qilishiga imkon yaratish va ijobiy psixologik muhitni shakllantirish zarur.

2.5. Ijtimoiy rivojlanish xususiyatlari

Bunday bolalarning tengdoshlari bilan muloqot qilishi, jamoaviy o‘yinlarda qatnashishi va ijtimoiy qoidalarga moslashishi ayrim hollarda qiyin kechadi.

Ular boshqalar bilan tanishish, o‘z fikrini bildirish, yordam so‘rash, navbat kutish va birgalikda faoliyat olib borish kabi ko‘nikmalarni o‘zlashtirishda qo‘shimcha ko‘makka muhtoj bo‘lishi mumkin.

Shuning uchun bolalarni imkon qadar jamoaviy mashg‘ulotlarga jalb etish, tengdoshlari bilan ijobiy munosabatlarni shakllantirish va ijtimoiy faolligini oshirish muhimdir.

3. Mujassam nuqsonli bolalarga kompleks psixologik-pedagogik yordam ko‘rsatish

Kompleks psixologik-pedagogik yordam — bolaning jismoniy, aqliy, sensor, nutqiy, hissiy va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan, turli mutaxassislar hamkorligida amalga oshiriladigan uzluksiz jarayondir.

Ushbu yordamning asosiy maqsadi bolaning mavjud imkoniyatlarini rivojlantirish, mustaqil hayot ko‘nikmalarini shakllantirish, ta’lim olishiga sharoit yaratish hamda jamiyatga moslashishiga ko‘maklashishdan iborat. Kompleks yordam quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi.

3.1. Psixologik yordam

Psixologik yordam bolaning ruhiy holatini barqarorlashtirish, o‘ziga ishonchini oshirish va ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishga qaratiladi.

Psixolog quyidagi ishlarni amalga oshiradi:

– Bolaning individual psixologik xususiyatlarini o‘rganadi.

– Hissiy holati va xulq-atvoridagi o‘ziga xosliklarni kuzatadi.

– Diqqat, xotira, idrok va tafakkur jarayonlarini rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlarni tashkil etadi.

– O‘ziga ishonch va mustaqillikni shakllantirishga yordam beradi.

– Ota-onalarga psixologik maslahatlar beradi.

Mashg‘ulotlarda bolaning imkoniyatiga mos o‘yinlar, musiqa, predmetli faoliyat, rasm, muloqot va boshqa rivojlantiruvchi usullardan foydalanish mumkin.

3.2. Korreksion-pedagogik yordam

Korreksion-pedagogik yordam bolaning rivojlanishidagi mavjud qiyinchiliklarni kamaytirish, saqlanib qolgan imkoniyatlarini rivojlantirish va ta’lim jarayoniga moslashishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Bu jarayonda maxsus pedagoglar bolaning individual xususiyatlariga muvofiq ta’lim metodlarini tanlaydi.

Jumladan:

– Oligofrenopedagog — intellektual rivojlanishida qiyinchiliklari bo‘lgan bolalar bilan ishlaydi.

– Surdopedagog — eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitish va rivojlantirish bilan shug‘ullanadi.

– Tiflopedagog — ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarga maxsus pedagogik yordam ko‘rsatadi.

– Logoped — nutqiy rivojlanishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Mutaxassislar bolaning ehtiyojidan kelib chiqib hamkorlikda faoliyat olib boradi.

3.3. Logopedik va kommunikativ yordam

Bolaning muloqot qilish imkoniyatini kengaytirish kompleks yordamning muhim tarkibiy qismidir. Logopedik mashg‘ulotlarda bolaning nutqiy imkoniyatlariga qarab tovushlarni talaffuz qilish, so‘z boyligini oshirish, nutqni tushunish va fikrni ifodalash ko‘nikmalari rivojlantiriladi. Og‘zaki nutqdan foydalanish qiyin bo‘lgan holatlarda muqobil va qo‘shimcha kommunikatsiya vositalari qo‘llanadi. Bularga rasmlar, belgilar, maxsus kommunikatsiya kartochkalari, imo-ishora tili va elektron aloqa qurilmalari kiradi. Eng muhimi, bolaga o‘z ehtiyojini bildirish, tanlov qilish va atrofdagilar bilan muloqotga kirishish imkoniyatini yaratishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-sonli “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.

2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 15-oktabrdagi O‘RQ-641-sonli “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”.

4. World Health Organization. Nurturing care for children with developmental delays and disabilities: thematic brief. WHO, 2026.

5. World Health Organization. Framework on Early Childhood Development. WHO Regional Office for Europe, 2020.

6. Canadian Paediatric Society. The child with multiple impairments. Paediatrics & Child Health, 2000, 5(7), 397–402